

PG

P4 64

5-3 54 19 3

1201

NZ4

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Nas Jezik

The University
of Michigan
Periodical
Reading Room

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XIX, св. 2—3

БЕОГРАД, 1972.

САДРЖАЈ

	Стр.
1) Бранислав Милановић, Глаголи на -ати са дво- јаком презентском основном	69—181
2) М. Павловић, Семантичке девијације и интерфе- ренције	119—134
3) М. Стевановић, С маргина двају прилога из два ча- сописа	134—141
4) Берислав М. Николић, Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику (наставак)	142—154
5) Љубомир Поповић, О начинским реченицама са везником (а) да	155—164
6) М. Стевановић, Око облика допуне једног израза из правне терминологије	165—169
7) Д. Г. Премк, Приступ обради падежних синтагми у средањој школи (наставак)	170—180
8) Језичке поуке	181—187

УРЕБУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ

Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД

1972.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело” — Београд,
Вука Караџића 5

ПРИСТУП ОБРАДИ ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ

(наставак)

О инструменталу без предлога

90. Када смо говорили о семантичко-синтаксичкој вредности према којој се падежи без предлога разликују један од другог⁴⁵, рекли смо да је основно значење беспредложног инструментала⁴⁶, као што му и само име каже, *значење средства, посредника у вршењу глаголске радње*. Да наведемо примере:

Сваки је већ себе замишљао у каквом... рајском делу где се... рад плаћа обилном жетвом (Р. Домановић, Вођа, из Читанке за III разред гимназије Р. Димитријевића и Д. Вученова, изд. Завода за издавање уџбеника, стр. 246). — Морамо... потражити... земљу, где ће нам се мучан труд награђивати богатим плодом (Вођа, 246). — Лупка батином по земљи (И., 248). — Вођа... коракну... машући достајствено штапом (И., 249). — Чак и онај ватрени говорник маје очајно главом (И., 252). — Пољуби ту свету земљу кад ногом ступиш на њу (Страдија, 254). — Света земља коју сам крвљу својом натапао (И., 254). — Па чиме онда покривате тако велики дефицит? — Ничим. Чим се може покрити (И., 257/258). — Шерет неки, чича, те ме баш тим својим почетком нагна да ствар прочитам до краја (И., 254). — Да не бисте сматрали да вас овим наговарам на читање...

⁴⁵ В. Наш језик, књ. XVII, XVIII и XIX, св. 1.

⁴⁶ Назив *инструментал* потиче од латинског назива *instrumentalis* (casus), што значи „падеж оруђа, средства”.

изјављујем да није вредно читати (И.). — Он својим радом на тој науци само штете наноси (И., 255). — Грађанска класа [је]... руководила борбом (из Читанке, 262).

Као што видимо, име у инструменталу овога значења може одређивати различите појмове: и оно чиме се нешто награђује, плаћа (*плаћа жетвом*), и какав предмет којим се врши радња (*лупка штапом*), и део тела којим субјекат изводи какав покрет (*маје главом*)⁴⁷, и материју којом се што прекрива, гради и сл. (*крвљу натапао*), и уопште све оно — и какав предмет и какав апстрактан појам који се, на различите начине, схвата као оруђе или средство.

91. Посебан случај оваквог инструментала имамо уз глагол (*о)женити се*:

Мој је отац... одведен у туђину... где се опет оженио девојком робињом, својом земљакињом (Страдија, 254).

Употреба падежа средства у овом случају наместо очекиваног социјатива тумачи се друштвеном подређеношћу жене у прошлости⁴⁸ (а такво је схватање положаја жене морало добити и одговарајући израз у језику).

92. У реченицама:

Лица њихова коштуњава, изнемогла, сунцем опалена (Вођа, 248). — Сунце скривено облацима (И., 253). — Цела земља претрпана моралним поукама (Страдија, 253). — Одлучивала [се] потоња будућност Ср-

⁴⁷ Извесне синтагме сличне овој могу бити блиске акузативним. Нпр. *врти телом* и *врти тело* или *витла камџијом* и *витла камџију*; то су, углавном, синтагме које значе *извршити какав покрет нечим, променити нечији положај*, а заједничко им је то што је ово *покретање, мењање положаја само у одређеним границама, у границама истога места*. Ове су синтагме, акузативне и инструменталне, само блиске, а не и синонимичне. У акузативним глаголска је радња усмерена на објекат, и врши се са циљем да се модификује његов положај, и то мењање положаја у првом је семантичком плану; у инструменталним, пак, у први семантички план истиче се сама радња и средством којим се она врши.

⁴⁸ Исп. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик II, Бгд. 1969, стр. 425.

бије, младе и кепке, споља опседнуте непријатељем, а изнутра подриване једним назадним и безумним режимом (из Читанке, 260). — Њен даљи капиталистички развој био [је] успорен многим тешкоћама и спољног и унутрашњег порекла (И., 261). — Приповетка... оптерећена романтичним идеализмом (И., 262) — имена у инструменталу имају нешто друкчија значења: она обележавају појмове који су у исто време и средства којима се радња врши и сами вршиоци те радње. Објаснићемо ово. У примерима: *земља претрпана моралним поукама, развој успорен тешкоћама* или *приповетка оптерећена идеализмом* појмови у инструменталу означавају средства којима се субјекат доводи у одређено стање; међутим, та средства су, на известај начин, и изазивачи, вршиоци односно логички субјекти тих радњи — исп. *земља претрпана моралним поукама: земљу су претрпале моралне поуке*. У другима од наведених примера субјекатска функција ових инструментала још је очигледнија: исп. *лица сунцем опалена: сунце је опалило лица* или *Србија опседнута непријатељем: непријатељ је опсео Србију*. Субјекатска функција ових инструментала унеколико је посебне врсте; наиме, појмови који они обележавају изазивачи су процеса, њихови вршиоци, али, по правилу, не њихови свесни, вољни вршиоци⁹.

93. Инструментал може, обично уз глаголе с недовољно одређеним семантичним садржајем, имати и *предикативну функцију*, односно он може бити допуна значењски непотпуним глаголима¹⁰:

А то га је... правило још достојанственијим (Вођа, 251). — Скупштина... огласи је мајком двоје деце (Страдија, 256). — Свака прошла [влада буде] осуђена

⁹ Једино у примеру *Србија опседнута непријатељем* појам у инструменталу — *непријатељ* — прави је, вољни, свесни вршилац радње, и стога једино овај пример представља праву пасивну реченицу са логичким субјектом у инструменталу.

Исп. тумачење ових врста реченица са логичким субјектом у инструменталу код М. Стевановића, ор. с. 426—427.

¹⁰ Исп. оно што смо о синонимичности предикативног акузатива с предикативним инструменталом већ рекли у Нашем језику, књ XIX, св. 1, стр. 48.

и названа издајничком, гадном, црном, гнусном (Страдија, 259).

94. Средство којим се врши глаголска радња може у известним случајевима означавати и сам *начин* на који се она врши:

Тако је говорио некад, на неком збору, изнемоглим гласом један од становника неког неплодног краја (Воћа, 246). — Гледаху рођеним очима своју рођену пропаст (И., 252). — Куда ћемо сад? — процеди један гробним гласом (И., 253). — Погледа ме клонулим, помућеним погледом (Страдија, 254). — Чиновници... журе... сем ако који сме да противним поступком доведе у опасност свој положај (И., 259). — Од данас [ћу] свим силама помагати данашњу владу (И.). — Србија је постојаним борбама... извојевала... независност (из Читанке, 260). — Домањовић... устремио се својом жестином на противнародни апсолутизам (И., 261). — Режим одговара појачањем реакције (И.). — И само политичким маневрима и прикривеним или отвореним насиљем апсолутизам је могао да се одржи (И.). — Да је могућ развој србијанског друштва заобилажењем капитализма — заблуде су (И., 262).

95. Сродан инструменталу средства или оруђа, као и начинском инструменталу је и *инструментал узрочног значења*, каква имамо у примерима:

Продера се чича, ослобођен том примедбом женином (Воћа, 250). — Узвикнем ја, као пренеражен том страхотом (Страдија, 255). — Рече министар мало зачуђен тако неочекиваним питањем (И.). — Да ли је богати трговац задовољан таквом одлуком (И., 256). — Били су разочарани новом демократијом (из Читанке, 264) —

у којима појмови у инструменталу *примедба*, *страх*, *питање* и др. уствари означавају појмове који су проузроковали одређена стања субјеката — *ослобођење*, *пренераженост*, *зачуђеност* и сл.

96. Инструментал без предлога може имати и два чисто прилошка значења: *месно* и *временско*.

Ја предлажем да изаберемо вођу... који ће нас водити правим, најбољим и најпречим путем (Вођа, 247).

Патња је дугим низом мучних година остављала трага на њима (Вођа, 248). — Једном је приликом онај говорник и говорио о... издајству (И., 251). — Ту [је] земљу оросила и... крв оца твога, као што је вековима росила племенита крв... славних прадедова (Страдија, 254). — Сваком годином се све више заостравала борба (из Читанке, 260). — Од побуњеног турског пашалука, каква је била почетком XIX века, Србија је... извојевала независност (И.). — Народни бунт.... сваком годином све више сазрева (И., 262).

Инструментал месног значења назива се још и *просекутивни инструментал*⁵¹; њиме се означава место, простор у чијим се границама, дуж кога се врши глаголска радња.

Инструменталом временског значења, односно темпоралног значења означава се време за које се везује глаголски процес, односно време у току кога се он врши.

О инструменталним синтагмама с предлозима

97. С обликом инструментала слаже се невелик број предлога; то је предлог *с(а)* и предлози *за*, *међу*, *над*, *под* и *пред*.

Синтагме с предлогом *с(а)* анализираћемо одвојено од других инструменталних предлошких синтагми зато што оне представљају посебну семантичку категорију овога падежног облика; све оне у основи имају једно значење, *значење заједнице*.

⁵¹ Овај назив потиче од латинског глагола *prosequor*, који значи *пратити*.

98. *Значење заједнице у ужем смислу*, односно прави социјатив⁵² имамо у следећим примерима:

Још мало па ће нам и деца скапавати од глади заједно са нама (Воћа, 246). — Ја први се не бих смео са својом децом поверити ниједном овде (И., 247). — Јуче сам ја видео овога истог човека са једним дечком (И.). — Други би... почео ма с ким разговор (И.). — Можемо ли... поћи с тобом (И., 248). — Многе од жена... опраштају се са умрлима којима гробове остављају (И.). — Имао сам могућности да се одмах познам са вићеним личностима и министрима (Страдија, 254). — Држим се да ће вас... занимати полемика коју сада водим са господином министром грађевина (И., 255). — У браку са својим мужем родила [је] (И., 256). — Тај богати трговац... нема с њом деце (И.). — Сваки [је] тврдо убеђен да сте Ви, са вашим друговима, једини у стању да земљу нашу изведете из ових... прилика (И., 258). — Разговарао сам са једним добрим чиновником (И., 259). — Воли да гладује с породицом (И.). — Поведем с њим разговор (И.). — Тежње најширих народних слојева... се... не могу изједначити са буржоазијом (из Читанке, 262). — Грађанство... је... показивало готовост да се споразуме са апсолутизмом (И.).

У свим наведеним примерима име у инструменталу с предлогом *с(а)* означава појам који је пратилац субјекта или кога другог главног појма, готово равноправан пратилац и саучесник у глаголском процесу. У вези са овим објаснићемо две ствари: прво, чији је пратилац појам у социјативу, и друго, и важније, у чему је разлика између инструментала и социјатива.

Прво. У прве две реченице: *деца ће скапавати од глади заједно са нама* и *ја се не бих смео поверити са својом децом ни*

⁵² Назив *социјатив* потиче од латинског назива за овај падежни облик *sociativus*, или, даље, од латинске речи *socius*, која значи *друг, савезник*.

једном овде појам у социјативу, који је по правилу живо биће, субјектов је пратилац, и он или са субјектом бива захваћен одређеним стањем, процесом (као у првом примеру) или он заједно са субјектом, као његов саучесник, судеоник учествује у вршењу глаголског процеса (као у другом случају, или као у примеру *други би ма с ким почео разговор*). У реченици, пак, *видео сам овога истог човека с једним дечком* појам у инструменталу везан је за појам објекта, и он је и ту његов пратилац и на исти начин, у објекатској функцији, учествује у глаголском процесу.

Друго. Инструментал и социјатив међу собом се разликују према улози коју имају у односу на глаголски процес. Инструментал, прави инструментал је оруђе којим се врши глаголска радња, које субјекат употребљава у ту сврху, и који је на тај начин њему подређен. Међутим, појам у социјативу то никад није; он је саучесник у глаголском процесу и дели функцију појма уз који стоји (исп. *он секиром сече дрва : он с комшијом сече дрва*).

99. *Значење заједнице у ширем смислу* имамо у примерима:

С том недовршеном реченицом издахну мој добри отац (Страдија, 254). — Ја се с торбом о рамену и штапом у руци кренем у бели свет (И.), у којима имена у инструменталу означавају појмове који су пратиоци главних појмова, али они нису равноправни пратиоци и нису саучесници у глаголском процесу. Нпр. у реченици *с том недовршеном реченицом издахну мој добри отац* име у инструменталу с предлогом *с(а)* — *реченица* — само је присутан појам у току вршења глаголске радње, готово независан од ње, заправо независан и од ње и од главног појма, које чак и не одређује ближе, непосредније, не детерминише их.

100. Име у инструменталу с предлогом *с(а)* може означавати и појам којим се карактерише главни појам, односно може одређивати неку његову особину, може бити његова одредба, *квалификација*:

Ту је... понеко... кљусе с великом главом и дебелим ногама (Вођа, 248). — Од аграрне земље... са тек започетом примитивном трговачком буржоазијом, Србија... добија... грађанство (из Читанке, 260). — Србија... са још слабом државном организацијом (И., 261).

И тај појам којим се као особином одређује главни појам, морамо нагласити, може бити или какав његов саставни део (*кљусе с великом главом*) или нешто што је одвојено од главног појма, али га непосредно прати и детерминише (*земља с примитивном буржоазијом*).

101. По општој одредбеној функцији сличан квалификативном је начински инструментал:

Један... погледа са страхопоштовањем и поносом у вођу (Вођа, 249). — Муче се на неки начин са тешким напорима (И., 252). — С муком се ишчупа натраг (И., 249). — Ја сам с нестрпљењем очекивао да чујем тај знаменити чланак (Страдија, 255). — Наши непријатељи онда могу с мирном савешћу полагати право на земљиште до више Крадије (И.). — Узвикну министар љутито, с праведним гневом (И.). — Врло добро! — рече он с поузданошћу (И., 257). — Рече министар са убеђењем и неком стручњачком важношћу (И., 258). — Чак их свет гледа са сажаљењем, али и презрењем (И., 259).

У свим наведеним примерима, имена у инструменталу означавају појмове који су везани за глаголску радњу, који је прате, и који одређују начин њеног вршења.

102. Инструментал с предлогом *с(а)* може имати и *темпорално значење* односно може одређивати време вршења глаголског процеса, нпр. *с годинама је постајала све раздражљивија* (из говорног језика).

103. И инструменталне синтагме с предлозима *за, међу, над, под* и *пред* могу означавати више различитих односа. Навешћемо неке од њих.

104. *Просторно значење могу имати синтагме са свим овим предлозима:*

Овај у грађанском оделу остаде пред механом чекајући (Данга, 242). — Слушаоци... са рукама под појасом, као да оживеше (Вођа, 246). — Поклонише се смерно пред мудрим странцем (И., 247). — Међу многима могао се чути... разговор (И.). — Корача... лупкајућим штапом пред собом (И., 252). — Домановић је несумњиво био међу првима, неуморан и неустрашив (из Читанке, 260). — Ипак [су] преовлађивали радикали, а међу њима самосталци (И., 261). — На главом му пободено копље (Народна песма). — За главом јој задјевена лала (И.).

Две су основне карактеристике месног, просторног значења инструментала с предлозима: прво, њиме се означава место на коме се врши глаголска радња, и друго, то место није у границама самога појма с именом у инструменталу, већ се оно налази негде у непосредној близини тога појма — испред њега (*пред механом*), испод њега, с његове доње стране (*под појасом*), негде у простору између појмова с именима у инструменталу (*међу многима*), изнад, више појма с именом у инструменталу (*над главом*) или, пак, с његове задње стране (*за главом*).

105. Нешто друкчије просторно значење има инструментал с предлогом за уз глаголе кретања; њиме се у овим синтагмама означава појам који неко прати заузимајући стално положај иза њег:

Ми те... молимо да нам будеш вођ, па куд год ти, ми за тобом (Вођа, 247). — Маса крете за њим (И., 249). — Ја ћу за овим мудрим вођом ићи док ме траје... Сви ћемо, сви за њим док нас траје (И., 250). — За њим они најодређенији, а за овим јурнуше сви (И., 252). — Из јаруге избауља онај говорник, а за њим још двојица (И.).

106. Такође уз глаголе кретања, или каквог стремљења уопште, инструментал с предлогом *за* може имати и *циљно значење*:

Потрчи за њим и стигни га (из говорног језика). —

Поведоше се за његовим примером (И).

107. Блиско циљном је *узрочно значење* инструменталних синтагми и с предлогом *за* и с другим предлозима. (Кажемо да је ово значење блиско циљном зато што циљ коме тежи глаголска радња може бити схваћен и као њен узрок).

Али се... у њиховим очима огледаше први зрачак наде, али и туге за за вичајем (Вођа, 248). — У сеоској приповеци било је доста... носталгије за *натурално приредним селом* (из Читанке, 262). — Идеализам и жалост за *пропадањем патријархалног села* потичу из тих заблуда (И.). — Не тугује за *нестајањем патријархалности* (И.). — Паланачка стварност више га огорчава него што над њом очајава (И.).

У наведеним примерима појам у овом облику означава оно што проузрокује стање, расположење казано управним глаголом или управном именицом које одређује.

108. Инструменталне синтагме с предлозима могу имати још различитих значења, и правих падежних, и прилошких, и придевских по функцији, Нпр.: у реченици *размишља над оним што га чека* појам у инструменталу означава даљи објекат управног глагола; у реченици *живели су под његовим терором* име у овом падежном облику обележава околности под којима се одвија глаголски процес, или *начин* на који се он врши; у примерима — *Под владавином два последња Обреновића...* друштво је... било погодан материјал за сатиру (из Читанке, 261) и *Друштвене супротности...* добиле су један нарочит карактер који нису имале *под апсолутизмом* (И., 264) — ове околности одређују и *време вршења радње*; у синтагмама, пак, *војници под пуном ратном опремом* и *девојка под прстеном* појмови у инструменталу имају придевско, *квалификативно значење*.

109. Напомена. С обзиром на то да циљ овога излагања није да се поброје сва могућа значења инструменталних синтагми, већ само да се покажу она основна, и, посебно, да се покаже начин на који се врши семантичко-синтаксичка анализа унутар ових и других падежних синтагми, — добро би било да ученици провере усвојено знање одређујући значење и функције инструментала у тексту који је за ту сврху дат у Граматици српскохрватског језика за гимназије М. Стевановића (Цетиње 1968, стр. 388).

Д. Г. Премк